

Sayı. 15

Sene:1995-1997

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

Prof. Dr. M. MÜNİR AKTEPE'YE

ARMAĞAN

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL 1997

SADRIAZAM HAMZA HÂMİD PAŞA

Mücteba İlgürel*

Makalemize konu teşkil eden Sadriazam Hamza Hâmid Paşa, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti ricalı arasında birçok görev almış bir devlet adamıdır. Onun bu görevleri arasında Reisülküttaplık, Sadaret kethüdalığı, Sadriazamlık ve nihayet Girit, Mora ve Cidde valiliği önemli yer işgal eder. Sadareti sırasında fazla ihtiyatlı davranmasından dolayı azledilmesi hariç tutulursa Hamza Hâmid Paşa diğer görevlerinde başarılı olmuştur. Onun devlet hizmetindeki hayatı, Osmanlı Devlet adamlarının hayat tarzları hakkında okuyucuya bir fikir verecektir. Özellikle sık sık aziller, mevki ve makam değiştirmeler Hamza Hâmid Paşa'nın üslendiği görevlerini hakkiyle yerine getirmesini engellemiştir. Sadaretinden önce peşpeşe gelen azillerin de Hamza Hâmid Paşa'yı fazla temkinli davranmaya sevk etmiş olabileceğini düşünmek herhalde isabetlidir. Diğer taraftan Hamza Hâmid Paşa, itibarı daima yüksek bir devlet adamı idi. Bunu Koca Râğb Paşa'nın onu himaye etmesine bağlamak yerinde olacaktır.

Hamza Hâmid Paşa İstanbul'da Çatalçeşme semtinde dünyaya gelmiştir¹. Ancak bir rivayete göre de o, Niğde Sancağında Develi Karahisarı'nda doğmuştur². Yukarıda görülen kısmen karışık bilgilerden herhalde en uygun tercihi İ. H. Uzunçarşılı yapmıştır. *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazmış olduğu Hamza Hâmid Paşa madde-

* Prof. Dr., Marmara Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1. Ahmed Câvid, *Verd-i Mutarra* (Osman-zâde Taib, *Hadikatü'l-vüserâ*) Ahmed Câvid Zeyli, İstanbul 1271, 8.

2. Ahmed Resmî, *Hakîfetü'r-rüesâ*, İstanbul 1269, 94. Onun Develi Karahisarı'nda doğduğunu iddia eden başka bir eser için bk. *Sicill-i Osmani*, İstanbul 1311, II, 255.

sinde Uzunçarşılı onun İstanbul'da doğduğunu kabul etmiştir³. Şu halde Hamza Hâmid Paşa'nın babasının Develi Karahisarı'nda ticaretle meşgul olduğu ve muhtemelen İstanbul'a gelip Çatalçeşme semtine yerleştiği anlaşılıyor. Babasının adı Ahmed imiş; ancak Yusuf olduğuna dair de bir rivayet bulunmaktadır⁴. Bu rivayetin hatalı olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda onun tevkii (= nişancı)lik makamında da bulunmasından dolayı umumiyetle Tevkii Hamza Hâmid Paşa olarak anıldığı görülmektedir. Hamza Hâmid Efendi'nin doğum tarihi de kesin olarak bilinmemektedir. Buna rağmen 1700 tarihini kabul etmek yerinde olacaktır⁵.

İlk Görevleri

Hamza Hâmid Efendi'nin öğrenimi hakkında pek bilgimiz olmamakla beraber, ketebeden yetişerek belli bir eğitim aldığı muhakkaktır. Bu yöndeki kabiliyet ve istidadını geliştirip göze girmeyi başardıktan sonra Reisülküttap Süleyman Efendi'ye intisap etmiştir. O bu sırada Sadaret Mektubi kaleminde kâtip olarak bulunuyordu. Süleyman Efendi üç defa Reisülküttap olmuş tecrübeli bir devlet adamı idi⁶. O 1713, 1716 ve 1730 yıllarında olmak üzere ceman 1 yıl 7 ay kadar riyaset makamında bulunmuştur. Hamza Hâmid Efendi'nin Süleyman Efendi'ye intisabı onun herhalde üçüncü riyaseti sırasında olmuştur. Hamza Hâmid Efendi

3 V, 205-206. Aynı müellif, *Osmanlı Tarihi*, IV, 2. kısım, s. 397'de de Hamza Hâmid Paşa'nın Çatalçeşme'de doğduğunu bildirmektedir. Keza Uzunçarşılı'dan nakleden J. H. Mordtmann [E. Kuran], *EP*² de (s. 157) onun İstanbul'da doğduğunu kabul etmektedir.

4 Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattatın*, İstanbul 1928, 188. Müstakim-zâde yazı hocası Yusuf Efendi ile babasını karıştırmış olmalıdır. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)* Kütüphânesinde *Amasya Tarihi* müellifi Hüseyin Hüsameddin'in *Nişancılar Durağı* adında bir yazma eseri bulunmaktadır. Nr. 9752 (Bu eser için bk. Fikret Sarıcaoğlu, «Üç Amasya Tarihçisi ve Eserleri», *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 14, İstanbul 1994, 37-50). Bu eserde müellif, Hamza Hâmid Paşa bahsinde babasının Yusuf Ağa olduğunun imzasından anlaşıldığından bahsetmektedir. Ayrıca bk. Hâfiz Hüseyin Ayvansaraylı, *Mecmua-i Tevârih* (Hazırlayanlar : Fahri Çetin Derin - Vahid Çabuk), İstanbul 1985, 404.

5 İ. H. Uzunçarşılı, «Hamza Hâmid Paşa» mad., *IA*, V, 205, *EP*². Onun doğum tarihini 1110/1698-99 olarak vermektedir.

6 Bk. *Halkıfetür-rüesâ*, 54-57; *Sicill-i Osmani*, IV, 796.

bu yıllarda Süleyman Efendi'nin kızı ile de evlenmiştir. Fakat bir ihtimale göre Hamza Hâmid Efendi önce damad olmuş, sonra Sadaret Mektubî Kalemine intisap etmiştir⁷. Burada mülâzemet ile görev almıştır.

Genç Hamza Hâmid Efendi devlet hizmetine adım attıktan bir müddet sonra Râgıb Efendi (Koca Râgıb Paşa)'nin mektupçuluğuna tayin olundu⁸. Bu görevde iken takdir kazanıp 1731 (1143)'de Mektubî Kalemi Baş Halifelğine getirildi (1143). Onun bu tayininde Râgıb Efendi'nin rolü olmuştur. Hamza Hâmid Efendi Ser-halifelik görevinde on yıl kadar bulundu. Kusursuz hizmetinden dolayı takdir topladı. Râgıb Efendi'nin Sadaret Mektupçuluğundan Reisülküttaphğa nakli üzerine 20 Zilka'de 1153 (6 Şubat 1741)'de bu makama tayin edildi⁹. Hamza Hâmid Efendi'nin bu tayininde de Râgıb Efendi'nin rolü olmuştur. Uzun müddet bu makamı işgal eden Hamza Hâmid Efendi görevde iken çeşitli tevcihat tarihlerinde makamında ibka edilmiştir¹⁰. Hamza Hâmid Efendi 19 Muharrem 1169 (25 Ekim 1755)'de Kâmil Ahmed Efendi yerine Reisülküttap tayin edildi¹¹. Ancak bu makamda fazla kalamadı ve 15 Rebîülevvel 1169 (19 Aralık 1755)'de Sadaret Kethüdalığına naklo-
lundu¹². Bu sırada Yirmisekiz-zâde Mehmed Said Paşa Sadriazam

7 Bk. *Halîfetü'r-rüesâ*, 94.

8 Ragıb Efendi bu sırada Hemedan tahrir memurluğundan İstanbul'a dönmüş, cizye muhasebeciliği görevinde bulunuyordu. *Sicill-i Osmani*, 2, 358-359; Bekir Sıtkı Baykal, «Ragıb Paşa» mad., *İA*, IX, 594.

9 *Hadîkatü'l-vüzerâ* (s. 8) 19 Zilkade olarak vermektedir. Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı*, 181. Süleyman Falk Efendi, *Esâmi-i Ricâl*, Süleymaniye, Esad Ef. Ktb., nr. 609, vrk. 3b-4a; *Şem'dani-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mür'it-tevârih* (M. Münir Aktepe), İstanbul 1978, II. A, 54 (Hamza Hâmid Efendi'nin sadaret mektupçuluğuna tayini yanlış olarak 1149 olarak bildirilmektedir).

10 Hamza Hâmid Efendi'nin Sadaret Mektupçuluğunda 12 Ramazan 1158 (8 Ekim 1745), 9 Şevval 1160 (15 Ekim 1747) ve 9 Şevval 1165 (20 Ağustos 1752) tarihlerinde gerçekleşen tevcihatta ibka edildiğine dair bk. İzzî Süleyman, *Tarih*, 33b, 140b, 283a. 9 Şevval 1165 (19 Ağustos 1752) tarihindeki ibka için bk. *Mür'it-tevârih*, I, 170.

11 Ahmed Resmî, *Sefinetü'r-rüesâ*, Süleymaniye, Esad Ef. Ktb. 2296, vrk. 65a; *Halîfetü'r-rüesâ*, 94; *Hadîkatü'l-vüzerâ*, 8; *Sicill-i Osmani*, II, 255; *Nişancılar Durağı*, 181.

12 *Sicill-i Osmani*, IV, 803.

bulunuyordu. Hamza Hâmid Efendi'nin Sadaret Kethüdalığı 6 ay kadar sürdü ve 12 Şevval 1169 (10 Temmuz 1756)'da azledildi. Onun bundan sonra Defter Emîni olduğu anlaşılıyor. Bu makama tayini hakkında kaynaklarda kesin tarih bulunmamaktadır. Ancak Sadaret Kethüdalığından azledildikten sonra Defter Emîni olduğu tahmin edilebilir. Buna rağmen mazulen evinde ikamet ettiğine dâir haber bulunuyor¹³.

Hamza Hâmid Efendi'yi şimdiye kadar himaye eden Koca Râgıb Paşa, 5 yıl kadar Mısır vâililiği yapmış ve müteakiben Sayda, Rakka ve Haleb vâililiklerini de ifa ederek Anadolu'ya dönmüştü. O 11 Ocak 1757'de Sadriazam tayin edildi. Bu arada 30 Ekim 1757'de III. Mustafa tahta cülûs etmişti. Şu halde Hamza Hâmid Efendi Koca Râgıb Paşa'nın sadaretinde bir müddet daha evinde ikamet ederek 12 Şaban 1171 (20 Nisan 1758)'de ikinci defa Sadriazam Kethüdası olmuştur¹⁴. Bu tayinin gecikmesinde, Koca Râgıb Paşa'nın Haleb'den İstanbul'a görevi başına gelişine kadar geçen zamanı hesap etmek gerekir. Zaten Hamza Hâmid Paşa, kendisine vezaret tevcih edilen Ahışhalı Mehmed Ağa'nın yerine kethüda olmuştur¹⁵. Ancak Hamza Hâmid Efendi bu makamda tam bir yıl kalabildi ve 12 Şaban 1172 (10 Nisan 1759) de azledildi. Vakanüvis Ahmed Vâsif Efendi, onun azline sebep olarak «rehâvet ve teenni» içinde olmasını göstermektedir. Hatta devletin önemli işlerinin kaldığından, Koca Râgıb Paşa'nın da bundan rahatsız olduğundan bahsetmektedir¹⁶. Hamza Hâmid Efendi Büyük Ruznâmecî tayin edil-

13 *Mür'et-tevârih*, II. A, 7; Vâsif'in, (*Tarih*, İstanbul 1219, I, 113) Hamza Hâmid Efendi'nin bu sırada «... du'â-yı beka-yi padişahîye meşgul olan...» demesi, onun boşta olduğunu gösteriyor.

14 *Halîfetü'r-rüesâ* (s. 94) onun 1172 de Sadriazam Kethüdası tayin edildiğinden bahsediyor. Tabiatıyla bu yanlıştır.

15 *Sicill-i Osmani* (II, 255) ve *Hadîkatü'l-vüzerâ* (8) kesin tarih vermemektedir. *Halîfetü'r-rüesâ* (s. 94) onun 1172 de Sadriazam Kethüdası tayin edildiğinden bahsediyor. Tabiatıyla bu yanlıştır. Vâsif (*Tarih*, I, 113) ise kesin tarih vermiştir. İ. H. Uzunçarşılı (*Osmanlı Tarihi*, IV, kısım 2, 398) kaynak göstermeden bu tarihi zikretmiştir.

16 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A. RSK (Bâbîâlî Ruus Kalemî) nr. 1588, s. 172. Vâsif (*Tarih*, I, 155) onun azil tarihini 26 Şaban 1172 olarak vermektedir. *Hadîkatü'l-vüzerâ* (s. 9) ise 22 Şaban 1172 tarihini vermektedir. (Uzunçarşılı bu tarihi tercih etmiştir). *Halîfetü'r-rüesâ* (s. 94) ise yukarıda hatalı olarak verdiği tayin tarihinden sonra azlinden hiç bahsetmemiştir. *Mür'et-tevârih* (II. A, 31) de kesin tarih vermemektedir.

diği 4 Şevval 1173 (19 Mayıs 1760) tarihine kadar boşta kaldı¹⁷. Bu sûretle 1 yıl 40 gün kadar herhangi bir görev ifa edememiştir. Bundan sonra Hamza Hâmîd Efendi'nin 15 Zilkade 1173 (29 Haziran 1760) de Çavuşbaşı tayin edildiği anlaşılıyor¹⁸. Ancak Büyük Ruznâmecilikten azline dâir bir kayıt bulunmuyor. Muhtemelen bu görevden alınmıştır. Bu zaman zarfında Sadriazam Koca Râgıb Paşa ile iyi geçinen Hamza Hâmîd Efendi, itibar kazanmış ve devlet teşkilâtı içinde adım adım ilerlemekte idi. Vakanüvis Vâsıf¹⁹ «miyânelerinde hukuk muhkem ve üstüvâr» olduğunu söyleyip, Koca Râgıb Paşa'nın Sadriazam olduğu tarihten beri Hamza Hâmîd Efendi'ye meylinin âşikâr olduğunu bildirmektedir. Bu şartlar altında mevcut imkânları da iyi değerlendiren Hamza Hâmîd Efendi, 18 Muharrem 1174 (29 Ağustos 1760) de Subhî-zâde Abdullah Efendi'nin yerine üçüncü defa Sadriazam Kethüdalığına yükseltildi²⁰. Bu sûretle Koca Râgıb Paşa onu maiyetine de almış oluyordu. Hamza Hâmîd Efendi Kethüdalık makamında bir yıl kadar kaldıktan sonra Muharrem 1175 (Ağustos 1761) de görülen lüzum üzerine görevinden azledildi²¹. Vakanüvis Vâsıf onun «bu defa dahi mübtelâ-yi azl ü infisal» olduğundan bahsetmektedir²². Vâsıf'ın daha önce de belirttiği gibi, Sadriazam Koca Râgıb Paşa, Hamza Hâmîd Efendi'yi himaye etmeğe devam etmektedir. Nitekim sık sık azil felâketiyle karşı karşıya kalan Hamza Hâmîd Efendi, bu defa da Sadriazam tarafından himaye edilmiştir. Râgıb Paşa onu önce huzuruna davet ile teselli etmiş ve âdet olmadığı halde samur kürk giydirerek gönlünü hoş tutmuştur²³. Bu arada ni-

17 Vâsıf, *Tarih* (I, 182); *Hadikatü'l-vüzerâ* (s. 9); *Sicill-i Osmani* (II, 255); *Nişancılar Durağı* (s. 181) tayin tarihini sadece Şevval olarak vermiştir. *Halîfetü'r-rüesâ* (s. 94) bu tayine hiç yer vermemiştir. İ. H. Uzunçarşılı (s. 398) bu tayini yanlış olarak 4 Şaban 1173 (22 Mart 1760) şeklinde vermiştir.

18 İ. H. Uzunçarşılı (s. 398) kaynak göstermeden bu tarihi vermiştir. Vâsıf (*Tarih*, I, 184) tayini bildirmekle beraber kesin tarih vermemiştir. Diğer kaynaklarda da aynı şekilde kesin tarih bulunmamaktadır.

19 *Tarih*, I, 187.

20 *Tarih*, I, 187; *Halîfetü'r-rüesâ*, 94; *Sicill-i Osmani*, II, 255; *Nişancılar Durağı*, 181; *Hadikatü'l-vüzerâ*, onun 15 Muharrem 1174 de yanlış olarak tevkîf tayin edildiğinden bahsetmektedir. Buradaki hata sadriazam kethüdası yerine tevkîf yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

21 BOA, A. RSK, nr. 1588, s. 172; *Mür'et-tevârih*, II, A, 42.

22 *Tarih*, I, 202.

23 İ. H. Uzunçarşılı «Hamza Hâmîd Paşa» mad., 206.

şancılık mansıbına birkaç gün evvel tayini yapılmış olan ihtiyar Bekir Bey, işe yaramaz kaydiyle azledilerek yerine Muharrem 1175 (Ağustos 1761) de Hamza Hâmid Efendi tayin olundu²⁴. Ancak bu defa nişancılık uhdesinde kalmak üzere 27 Rebiülevvel 1176 (15 Ekim 1762) da üç tuğ ile Selânik mansıbı has tayin edilerek Nişancı Paşa olmuştur²⁵. Koca Râgıb Paşa'nın yardımları burada da onun imdadına yetmişti. Râgıb Paşa'nın tavsiyesiyle bütün paşalık masrafları padişah III. Mustafa tarafından karşılandı.

Sadarete Tayini

Sadriazam Koca Râgıb Paşa, 9 Ramazan 1176 (24 Mart 1763) da hastalanarak yatağa düştü. Görev yapamıyacak duruma gelmesi üzerine, devlet işlerindeki ehliyeti ve şimdikiye kadarki icraatındaki başarıları göz önünde bulundurularak Hamza Hâmid Paşa vekil tayin olundu²⁶. Ashında onun bu görevi Sadaret Kaymakamlığı idi. Râgıb Paşa takriben 16 gün hasta yatarak öldü. Yerine 24 Ramazan 1176 (8 Nisan 1763) da Hamza Hâmid Paşa sadarete asâleten ta-

24 *Sicill-i Osmanî*, IV, 793; *Nişancılar Durağı*, 181; *Hal'fetü'r-rüesâ* (s. 94) bu tayinden bahsetmemektedir; *Hadikatü'l-vüzerâ* (s. 9) ise yukarıda bahsedilen hataya devam etmektedir.

25 *Mür'it-tevârih*, II, A, 50; Vâsîf, *Tarih*, I, 217 (Vâsîf onun Devlet-i aliyyeye kemâl-i sadakat ve istikametle hizmet ettiğini, bu yüzden Selânik mansıbı menşurunun ismine tahsis olunduğunu söylemektedir). Ayrıca bk. *Sicill-i Osmanî*, II, 255. Onun bu hassım gelirlerinden istifade ettiği anlaşılıyor. Nitekim sadareti sırasında Selânik muhassılı paşaya gönderdiği 17 Safer 1177 (27 Ağustos 1763) tarihli bir tahriratında, dalyan-ı kebir ve şemhâne-i Selânik mukataalarıyla, sair 9 adet mirî mukataalardan ber-müceb-i mütad-ı kadim hissesine isabet eden harc-ı aklamıyla cem'an 1759 kuruş kalemiyye akçesini talep ettiği anlaşılıyor. BOA, A. MKT, Dosya 58/30. Beni bu belgeden haberdar eden Sayın Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na teşekkür ederim. Sayın Prof. bu belgeyi diplomatik açıdan incelemiştir. Bk. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, 225.

26 *Hadikatü'l-vüzerâ*, (s. 9); *Hal'fetü'r-rüesâ* (s. 94), onun «...rütbe-i vâlâ-yi vezâretle kubbe-nişîn ve rüyet-i masalih-i enâma kaimmakam tayîn» kıldığını bildirmektedir. Ancak bu tayine rağmen Hamza Hâmid Paşa devlet idaresinde önemli bir rol oynayamamıştı. Bk. Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar -XVIII. Yüzyılda Osmanlı - Prusya Münasebetleri-*, İstanbul 1985, 79; Aynı müellif, *1790 Osmanlı - Prusya İttifakı (Meydana Gelişi - Tahliki - Tatbiki)*, İstanbul 1984, 13.

yin olundu. Böylece Hamza Hâmid Paşa silsile-i meratibe uygun olarak, biraz da düşe-kalka, bazen de Koca Râgıb Paşa'nın elinden tutmasıyla ikbalin zirvesine ulaşmıştı. Onun bu makama gelişi, III. Mustafa'nın Koca Râgıb Paşa'nın hatırasına duyduğu saygının da bir işareti idi²⁷. Yeni Sadriazam Hamza Hâmid Paşa kısa zaman sonra (Şevval 1176 = Nisan-Mayıs 1763) III. Mustafa'nın iltifatına mazhar oldu ve kendisine istiklâl kürkü giydirildi²⁸.

Sadaretindeki İcraatı

Osmanlı Devletinin XVIII. yüzyıl ortalarında siyasî tutumu, Koca Râgıb Paşa'dan sonra Hamza Hâmid Paşa'nın müdahalesiyle önemli değişikliğe uğramıştır. Bunu anlamak için Avrupa devletlerinin değişik siyasî kutuplaşmalarına kısaca göz atmak gerekir. Bu yıllarda Avrupa devletleri aralarında mücadelelere girişmişlerdi. İmzaladıkları Aix-la Chapelle anlaşması barışı sağlayamayınca 1756'da imzaladıkları Versay anlaşması ile ülkeler aralarında yeni bir guruplaşmaya girmişlerdi. Prusya Kralı II. Friedrich Wilhelm Saksonya'ya hücum ederek yedi sene muharebesini başlattı ve galip geldi. Kral bundan sonra Rusya, Avusturya ve Fransa'nın hücumuna maruz kaldı. Ve II. Friedrich Rus ve Avusturya cephelelerindeki yükünü hafifletmek için elçisi Rixin'i gizli olarak İstanbul'a gönderdi. Bunun üzerine Sadriazam Koca Râgıb Paşa, bazı devlet ricali ve ulema ile gizli bir toplantı yaptı. Sonuçta Rusya ve Avusturya ile nakz-i ahdi mucip bir hal almadığı gerekçesi ile İngiltere'nin tavassutta bulunmasına karar verildi. Osmanlı Hükümeti ahlında ittifak teklifini reddetmiyor, fakat kabul de etmiyordu. Ancak bu arada ileride dostluğu lazım olur kaydıyla kralın tekliflerinden bazıları kabul olundu. Bu oylama siyasetinin sonunda 8 madde ve bir sonuç üzerine bir ticaret anlaşması imzalandı (Zilhicce 1174 = Temmuz 1761) II. Friedrich ise, bu anlaşmayı kendine göre yorumlayıp askerî ittifakın yapılabileceği kanaatine kapılmıştı. Hatta daha da ileri giderek Osmanlı ordusunun ilkbaharda ne sûretle hareket edeceğine dâir plânlara da yapıp İstanbul'a göndermişti. Zira Kral Osmanlı Devletinin Karlofça Andlaşmasının-

27 Vâsıf, *Tarih*, I, 221.

28 *Mür'it-tevârih*, II. A, 59.

da Avusturya'ya terketmek zorunda kaldığı Macaristan'a tekrar sahip olmayı isteyebileceğini düşünüyordu. Bu sırada II. Friedrich'in düşmanı olan Çariçe II. Elizabeth 1762 de ölmüş, yerine geçen III. Petro ise krala dost elini uzatmıştı. Bunun üzerine Rusya ile barışan II. Friedrich bu defa Osmanlı Hükümetini sadece Avusturya üzerine sevke karar verdi²⁹. İşi sürüncemede bırakmak isteyen Koca Râgıb Paşa, Avusturya'nın zayıf düştüğünü iddia ederek ittifaka lüzum kalmadığını, aksi takdirde Rusya'nın Avusturya'yı himaye edebileceğini bildirmiştir. Sadriazam oyalama siyasetini biraz daha genişleterek, bu sırada İstanbul'a gelecek olan Rusya ve Avusturya elçileriyle görüştüktan sonra muharebe hususuna karar verebileceğini Rexin'e bildirmişti. Rexin ise Osmanlı kuvvetlerinin Macaristan'a yürüdüğü takdirde Rusya'nın müdahale etmeyeceğini, bu sûretle Erdel ve Macaristan'ın istirdad edilebileceğini hükümete arz etmişti. Fakat bu gelişmeler Sadriazam Koca Râgıb Paşa'nın tereddütlerini ortadan kaldırmıyordu³⁰. Nitekim yeni gelişmeler onun haklılığını ortaya koydu. Zira tam bu sırada III. Petro boşamak niyetinde olduğu karısı Katerine tarafından öldürüldü. II. Katerine çarlık tahtını ele geçirdi. II. Friedrich Osmanlı Hükümetini ikna etmek için anlaşmanın Rusya Devleti ile olduğunu, değişmiyeceğini bildirdi ise de Sadriazam ikna olmadı³¹. Böylece II. Friedrich'in plânları suya düşmüş oluyordu. Gelişmeler Koca Râgıb Paşa'nın haklılığını bir kere daha teyid etmişti. Sık sık politika ve müttefik değiştiren kararsız devletlerin telkinlerine kapılmamakla Sadriazam isabetli davranmıştı.

Öte yandan Avusturya'nın Avrupa'daki müttefiki bulunan Fransa, Osmanlı Devletinin Avusturya'ya taarruzundan endişe etmekteydi. Ancak Koca Râgıb Paşa Fransa elçisine Fransa ile dost-

29 Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, 72; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, 1. kısım, 345-348. Ayrıca bk. 354 not 3.

30 Savaş taraftarlığı bilinen III. Mustafa, bu yüzden Koca Râgıb Paşa'yı azletmeyi dahi düşünmüştü. Yeniçeriler de Sadriazamın bu barışçı tutumundan memnun değillerdi. Bk. Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, 73.

31 Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, 75; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, 1. kısım, 347-348. Böyle bir ittifakın yapılmasının şer'an uygunluğu tartışılır iken cevaz verildiğine dair Prof. Beydilli bir belgeye işaret etmektedir. Bk. *1790 Osmanlı - Prusya İttifakı*, 13 not 66. Ayrıca bk. aynı müellif, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, 79.

luğun devam ettiğine dâir teminat vermişti. Bu konuda da siyasi maharetini gösteren Sadriazam, oyalama taktiğini Nisan 1763'e kadar devam ettirdi. Devlet erkânı arasında Koca Râgıb Paşa'nın bu taktiğini beğenmeyip tenkid edenler bulunuyor, ancak ellerinden birşey gelmiyordu. Hamza Hâmid Paşa da bu siyâsetin muhalifleri arasında bulunuyordu. Onun düşünceleri Rusya'ya sefer dahi açma niyetinde olan III. Mustafa'ninkine uyuyordu. Hamza Hâmid Paşa, Râgıb Paşa'nın 16 gün süren hastalığı sırasında da herhangi bir taktik değişikliğine gidemedi. Ancak sadarete tayin tarihi olan 8 Nisan 1763'ten itibaren Râgıb Paşa'nın oyalama siyasetini derhal terketti. Halbuki Râgıb Paşa Osmanlı Devletinin menfaatleri çerçevesinde bir ittifak anlaşmasını plânlanmış, şartların olgunlaşmasını bekliyordu. Hamza Hâmid Paşa ise böyle bir siyasi maharete sahip bulunmuyordu.

Padişah Hamza Hâmid Paşa'ya bu tavrının sebebini sormuş, o da aşağıdaki endişe ve tereddütlerini sıralamıştı³².

«Prusya ile yapılması düşününlen ittifak, mahzurları yüzünden yapılan müzakerelerde tasvip görmemiştir. Ancak uygun cevaplar ile vakit geçirilmiştir. İttifakın kabulünde birçok dedikodulara fırsat vermenin mahzurları hesaplanmıştır. Bundan başka düşmanlarımıza mukabele edebileceğimiz şüphelidir. Zira cümlesi birlik olup denizden ve karadan taarruza başlayabilirler».

Öyle anlaşılıyor ki Hamza Hâmid Paşa biraz vesveseli, biraz mesuliyet duygusu fazla bir şahsiyet idi. Buna hak vermemek de mümkün değildir. Rusya'ya sefer açılmasına taraftar olan III. Mustafa'nın Koca Râgıb Paşa'ya «Eğer garaz akçe ise Edirne Kapısından tâ Ruscuk'a kadar iki keçeli altın dizerim» sözü üzerine, sadriazamın da ona cevabı malumdur³³. Şu halde Hamza Hâmid Paşa belki de haklı olarak endişe ve tereddütler içinde bulunuyordu. Onun bu vehimli halini, Şeyhülislâm Dürri-zâde Mustafa Efendi'nin ittifakın meşruiyetine dâir verdikleri fetvâ da giderememişti. İleride sadriazam olacak olan Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın Rusya'ya harp ilânı hususundaki çekimserliği de Hamza Hâmid Paşa'nın siyasetini kısmen teyid etmektedir.

32 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 349, 349 not 1.

33 Cevdet, *Tarih*, I, 78.

II. Friedrich ise buna rağmen Osmanlı Devleti ile münasebetlerin devamında fayda görüyor ve Regin'i İstanbul'da tutmaya devam ediyordu. Bu durumda Osmanlı Devletinin de bir elçi ile mukabelede bulunmasına lüzum vardı. Bu yüzden Ahmed Resmî Efendi'nin Prusya'ya gönderilmesine karar verildi. Elçiye verilen talimata göre Prusya ile dostluk güçlendirilecek, II. Friedrich'in Rusya'ya karşı hâlâ hasmâne tavrının olup-olmadığı araştırılacak ve Osmanlı Devleti ile ittifak niyetinin bulunup-bulunmadığı da gözlenecekti. Bundan başka Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki mevcut barışın müddetinin doluyor olması, kralı yakından ilgilendiriyordu. Kralın başka bir hesabı da Rusya'nın Lehistan'a müdahale edebileceği ve Osmanlı Devletinin bundan rahatsız olup müttelik arayabileceği idi³⁴. Ahmed Resmî Efendi gerek III. Mustafa gerek Hamza Hâmid Paşa tarafından kendisine verilen bu talimat üzerine yola çıkmıştır.

Diğer İcraatı

Sadriazam Hamza Hâmid Paşa zamanında Osmanlı Devletini yakından ilgilendiren hadiselerden biri de Rusya'nın Lehistan'da nüfuzunu yaymak üzere baskısını arttırdığına dâir haberlerin İstanbul'a ulaşmış olmasıdır. Bu haberler dikkatle takip edilmekteydi. Osmanlı Devleti bu konuda çok endişeli idi. Çünkü «Konfederasyon» adı ile teşkilâtlanan Leh vatanperverleri Bâbüâli'ye müracaatla Rusya'ya müdahale edilmesini istiyorlardı. Bu tarihte Rusya da Gürcistan ve Karadağ'da ahaliyi Osmanlı Devleti aleyhine isyana teşvik etmekteydi.

Hamza Hâmid Paşa'nın önemli bir icraatı hazineyi ilgilendiren macar altını konusunda olmuştur. Özellikle İstanbul piyasasında, 20-30 seneden beri tedavül etmekte olan Macar altını normal olarak 440 akçeye bedel idi. Bir Macar altınının tammü'l-vezn olanı, onu onbir dirhem idi. Ancak bir müddetten beri sarraflar, bu altınlardan birer buğdaylık, sonra iki, sonra üç ve nihayet bir çekirdek-

34 Bu konuda geniş bilgi için bk. Vâsıf, *Tarih*, I, 226, 240; Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, 83-84; Aynı müellif, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*, 14; Mücteba İlgürel, *Ahmed Resmî Efendi (Halifetü'r-rüesâ, İkinci baskı, İstanbul 1992, Önsöz)*, 8-9.

lik (keçi boynuzu çekirdeği) kadar törpüleyerek ve bunu zamanla artırarak piyasadaki ekonomik dengeyi bozmuşlardı. Sarrafların bu hareketleri yasak edilmiş olmasına rağmen netice hasıl olmamıştı. Bunun üzerine Hamza Hâmid Paşa'nın sadaretinde piyasadaki bu kargaşalığa son verilmek üzere, bütün Macar altınları sekizer para hesabı ile piyasadan topattırılmıştır (Eylül 1763). Böylece Macar altınlarının âkıbeti Darbhânedede noktalanmıştır³⁵.

Sadriazam Hamza Hâmid Paşa'nın taşra ile ilgili de bazı önemli müdahalelerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Onun bu müdahalelerde başarılı olduğu da görülmektedir. Hamza Hâmid Paşa'nın Koca Râgıb Paşa'nın hastalığı sırasında vekâleten görev yaptığı kısa dönemde ilk icraatı olduğu tahmin edilebilecek bir idari tasarrufu, Bosna vâlisi Muhsin-zâde Mehmed Paşa'ya gönderdiği evası-ı Ramazan 1176 (mart 1763) tarihli bir tahriratında görülmektedir. Bu tahriratta İşkodra Sancağı'nda Gosna Kalesi muhafızlarının 1174 senesi müstahak oldukları mevâciblerini vermektan imtina eden, sonra da ölen Hasan Kapudan'ın oğullarının herşeyi ele geçirip babalarının borcunu ödemediklerine dâir bilgiler verilmektedir. Tahriratta devamlı «ihkak-ı hakk olunmak bâbında sâdır olan fermân-ı âlî-şân mücibince» cizyedâr Hasan Kapudan'ın terekensinden mevâciblerin tahsili istenmiştir³⁶.

Hamza Hâmid Paşa'nın sadareti zamanında taşraya âit icraatından bazılarını tesbit edebilmek mümkün olmaktadır. Bunlar arasında Kıbrıs muhassılığına 30.000 kuruş zam yapılmıştır. Daha sonra sadarete tayin olunan Muhsin-zâde Mehmed Paşa 30.000 kuruşu tenzil etmiştir³⁷.

Diğer bir belge tevcihat ile ilgilidir. Hamza Hâmid Paşa'nın Bosna vâlisi Muhsin-zâde Mehmed Paşa'ya gönderdiği tahriratta karındaşım diye hitabettiği görülmektedir. Buna göre son tevcihatta Muhsin-zâde'nin yerinde ibka edilmesine karar verilmiştir. Ancak Bosna'ya Hersek Sancağı da ilhak edilmiştir. Sadriazam bu

35 *Mürüt-tevâr'ih*, II. A, 61-62.

36 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E. 770/322.

37 Yuzo Nagata, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi*, Tokyo 1976, 21.

tarihsiz tahriratında reâyânın dikkatle himaye edilmesi hakkında tenbihatta bulunmaktadır³⁸.

Bosna vâlisi Muhsin-zâde Mehmed Paşa'ya gönderilmiş olan evahir-i Safer 1177 (Eylül 1763) tarihli III. Mustafa'nın fermanı, Hamza Hâmid Paşa'nın sadareti döneminin icraatından birini daha göstermektedir. Buna göre vaktiyle Bosna kalelerinin hendeklerinin temizlenmesi için gönderilmiş olan Anadolu sancak beyleri ile yanlarında bulunan cümle züemâ ve erbâb-ı timarın işlerinin bitmesi ve kışın yaklaşması üzerine yerlerine izin akçesi talep edilmesi yasak edilmiştir³⁹.

Sadriazam Hamza Hâmid Paşa'nın Bosna valisi Muhsin-zâde Mehmed Paşa'ya gönderdiği 24 Safer 1177 (3 Eylül 1763) tarihli tahriratın muhteviyatı yukarıda bahsedilen konu ile tamamen aynıdır. Hamza Hâmid Paşa da farklı bir ifade ile «...imdi muhafaza-i mezbûrede olan alaybeyleri ve cümle züema ve erbâb-ı timara vatanlarına avd ve ric'at eylemek üzere meccânen izn ü ruhsat verilüp bir akçe ve bir habbeleri alınmamak hususuna irâde-i aliyeye-i mülûkâne ta'alluk etmekten nâşi mugayır-i rızâ-yi hümâyûn taife-i merkumeden akçe mutalebe olunmaktan mücânebet ...» olunması hususuna dikkat çekmektedir⁴⁰.

Sadaretten Azli

Hamza Hâmid Paşa yaratılış itibariyle vesveseli, kararlarında lüzumundan fazla mütereddit ve yavaş idi. Onun bu hali devlet işlerinin yavaş yürümesine ve birikmesine sebep olmakta idi. Diğer taraftan Hamza Hâmid Paşa'nın güçlenen Avrupa devletlerinin hasmane tavırlarına karşı irade gösterecek bir devlet adamı niteliğinde olmadığı anlaşılmıştı. Bundan başka selefi Koca Râgıb Paşa'nın güçlü bir şahsiyet oluşu da, ölçüde onun aleyhine bir puan idi.

38 TSMA, E. 282/3; *Mürîf-tevdârih*, II. A, 58.

39 TSMA, E. 770/325, Bu belge için bk. *TSMA Kataloju, Fermanlar*, I. Fasikül, 65.

40 TSMA, E. 770/324. Bu belgede Sadriazam Hamza Hâmid Paşa'nın vasıllı imzası (pençe) bulunmaktadır. Sayın Prof. Kütükoğlu eserinde (*Osmanlı Belgelerinin Dili...*, 74 ve not 19) bu belgedeki pençenin fotoğrafını yayınlamıştır.

Bu durumda 24 Rebiülâhır 1177 (31 Ekim 1763)'de sadarettten azledildi. Onun sadareti 6 ay 23 gün sürmüştür. III. Mustafa'nın kendisine olan teveccühünden dolayı mallarına ilişilmedi. Böylece musadereden kurtulduğu gibi borçlarını ödeyebilmesi için padişahın ihsanına da nail oldu⁴¹. Bundan sonra Hamza Hâmid Paşa'yı değişik görevlerde görüyoruz.

Diğer Görevlerindeki İcraatı

Hamza Hâmid Paşa sadarettten azlolunup, 25 Rebiülâhır 1177 (3 Kasım 1763) de Kandiye kalesi muhafazası şartıyla Girit Eyaleti'ne tayin olundu⁴². Bir belgeye göre, Girit'in fethinden sonra Kandiye Kalesi içinde IV. Mehmed adına inşa edilmiş bulunan bir câmiin tamirine ihtiyaç olduğu anlaşılıyor. Hamza Hâmid Paşa Girit'e gittiği zaman câmiin bu harap halini görmüş ve vakfı da olmadığı için İstanbul'dan yardım talep etmiştir⁴³. Bu teşebbüsün akıbeti hakkında şimdilik tamamlayıcı bilgiye sahip değiliz.

Elimizdeki üç belge İstanbul'un sabun ihtiyacının bir ara Girit'ten sağlandığına dâirdir. Bu belgelerden şehirde sabun ihtiyacının zaman zaman had safhaya ulaştığı ve fiyatının arttığı görülüyor. Bundan başka tüccar taifesinin de sabun fiyatlarının yüksekliğinden şikâyetçi olduğu belgelerden tesbit ediliyor. Bu belgeler ayrıca Girit'te sabun üretiminin de fazla olduğunu göstermektedir. Nitekim adadaki anbarlarda bol miktarda hazır sabun olduğu anlaşılıyor. Kandiye muhafızı Hamza Hâmid Paşa'ya gönderilen hükme göre «...Kandiye'de ahaliye kifâyet miktardan ziyade her ne miktar mevcut sabun var ise bir vakiyyesi müstemem taifesine ve mahall-i âhara fûruht ve naklettirmeyip cümlesi

41 Vâsif, *Tarih*, I, 228-229 (Vâsif aynı yerde onun azlına sebep olarak şu ifadeyi kullanmaktadır : «... her maddede teenni semtine zâhib ve kesret-i tecârib ile nefsinin mehleke-i aceleden mucânib olup bu sıfat-ı garibe zâtına rehâvet...»).

42 BOA, A. RSK, Nr. 1578, s. 4. Bu belgeyi bana temin eden Yüksek Lisans öğrencisi Haydar Çoruh'a teşekkür ederim. Ayrıca bk. *Halketü'r-rüesâ*, s. 94; *Sicill-i Osmanî*, II, 255; Vâsif, *Tarih*, I, 229; *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 9. (Bu eserde Cumadelulâ 117 = Aralık 1763'de Girit Sancağı ile taltif edildiğinden bahsedilmektedir).

43 TSMA, E. 7019/113.

i'tidâl-i vech üzere Âsitane-i aliyyeme nakle melûf olan sabun tüccârına fûruht ve pey-der-pey bu tarafa kesret üzere sevk...»⁴⁴ edilmesi istenmektedir. Yine hükümlerden anlaşıldığına göre, sabun fiyatlarının Kandiye'de ne sebeple arttığına ve İstanbul'a son zamanlarda niye az gönderildiğinin tahkiki Hamza Hâmid Paşa'ya havale edilmiştir. Ayrıca ada halkına yetecek miktarda sabunun bırakılarak, mevcudun tamamının gönderilmesi Hamza Hâmid Paşa'dan istenmektedir⁴⁵.

Kandiye Muhafızı Hamza Hâmid Paşa'ya gönderilmiş olan evâil-i Cumadelâhır 1180 (Kasım 1766) tarihli bir hüküm, Arnavud korsanlarının Mora sularında bir Venedikli bezirgan gemisi ele geçirip Hanya limanına getirmelerine âittir. Bezirgan gemisindeki malları satmak üzere limana girmeye çalışan Arnavud korsanlarını, bu sırada bölgede olan Kapudan-ı derya Melek Mehmed Paşa engellemiştir. Bu haber İstanbul'da duyulunca muhtemelen Venedik ile bir sürtüşmeye meydan vermek istemeyen hükümet, gemi hakkında soruşturma başlatmış ve bu iş için de Hamza Hâmid Paşa'yı görevlendirmiştir⁴⁶.

Diğer bir hüküm evâhır-ı Cemâziyelâhır 1180 (Aralık 1766) tarihinde Hamza Hâmid Paşa ile kadı adına yazılmıştır. Bu hükümden anlaşıldığına göre Girit hazinesi defterdarı olan Mehmed'in hristiyan reâyâyâ zulmettiği, bununla da kalmayıp bazı mâlikâne sahipleriyle işbirliği yapıp a'sar ve rûsûmâtı ziyade talep ettiği ve halkı çeşitli şekillerde suçladığına dâir şikâyetler İstanbul'a ulaşmıştır. Bu hükümde Hamza Hâmid Paşa ile Kandiye Kadısı, şikâyet konusu hadiseleri araştırıp elde edilecek sağlıklı bilgileri İstanbul'a ulaştırmakla görevlendirilmiştir⁴⁷.

Hamza Hâmid Paşa evâil-i Şevval 1180 (Mart 1767)'de Mora muhasıllığına tayin olunmuştur. Gönderilen hüküm gereğince süratle yeni görevinin başına hareket etmesi emredilmektedir. Görev başında adâlete riayet etmesi ve fukara ve zuafâyâ şefkatli davranması da tenbih edilmektedir. Bundan başka Mora'daki görev-

44 MD, 165, s. 48, h. 2.

45 MD, 164, s. 119, h. 1; MD, 165, s. 57, h. 2.

46 MD, 165, s. 77, h. 1.

47 MD, 165, s. 88, h. 2.

lilerin hiç bir ferde zulm ve taaddide bulunmamaları hakkında ikazda bulunulmuştur⁴⁸.

Mora muhasıllığına tayin olunmuş bulunan Hamza Hâmid Paşa'ya gönderilen evâil-i Muharrem 1181 (Haziran 1767) tarihli hüküm Mora sularına gelen Fransız ticaret gemilerine dikkat olunmasına dâirdir. Hükümde bu gemilerin korsan gemisi olması halinde gereken tedbirlerin, vaktiyle teati edilmiş bulunan *Ahid-nâme* gereğince alınacağı zikredilmektedir⁴⁹.

Evâil-i Safer 1181 (Temmuz 1767) tarihli hüküm Manye eşkıyası hakkındadır. Bilindiği gibi Manyalılar (Manyotlar) Mora'da ikamet eden yerli bir halk olup zaman zaman eşkıyalık ve korsanlığa tevessül etmişlerdir. Bunlardan Yorgo Galakori adında âsi lideri, bir fırkate uydurup içine 70 nefer Manyalı doldurup Benefşe kalesi civarında karaya çıkmış ve Yeniçeri Baş-halifesi ile âilesini kaçırmıştı. Ayrıca bazı kimseleri de katleden bu şakinin hakkından gelinmesi hususunda bu hüküm gönderilmiştir. Bundan başka hükümde, Muhassıl Hamza Hâmid Paşa'nın hudutların muhafazası için timar erbâbı ile zabıtâna tenbihte bulunması hususu da bildirilmiştir⁵⁰.

Mora Muhassılı Hamza Hamid Paşa'ya İstanbul'dan evâhır-ı Safer 1181 (Temmuz sonları 1767) tarihinde gönderilmiş olan hüküm, korsanlık olayları ile alâkalıdır. Bu hükümde Giritli iki Türk tüccarın Mora'dan aldıkları sadeyağ ve arpayı bir Venedik gemisine yükleyip Girit'e giderlerken korsanların yolda gemicileri katlederek gemiyi ele geçirip malları Venedik'e tabi Kefalonya'ya getirip sattıkları tevatürü İstanbul'a kadar gelmiştir. Bundan başka hükümde kayıtlı diğer bir hadiseye göre, bir yıl önce iki Malta korsan gemisi iki Türk ticaret gemisini zapt ile gemileri ve içindeki ticarî malları satmışlardı. Hamza Hâmid Paşa işte bu hadiseleri *Ahidnâme* gereğince tahkike memur edilmiştir⁵¹.

Bir Fransız beylik gemisi içinde bir miktar Fransız sergerdesi olduğu halde Balyabadra iskelesine gelmiştir. Gemiden çıkan eli si-

48 *MD*, 165, s. 144, h. 3. TSMA'nde Mora vâlisi Hamza Hâmid Paşa'nın masraflarına âit H. 1180 tarihli bir defter bulunmaktadır (D. 6449).

49 *MD*, 165, s. 212, h. 1.

50 *MD*, 165, s. 229, h. 1.

51 *MD*, 165, s. 234-235, h. 3.

lâhli Fransızlar satın aldıkları tütünden *Ahidnâme* gereğince ödemeleri gereken gümrük resmi talep edilince «bizler resm-i mirî vermeyiz» diyerek yirmiden fazla silâhlı Fransız gümrükçü Hüseyin'i öldürmüşler. Hüseyin'in âilesi durumu bütün delilleri ile birlikte İstanbul'a arzemiş. Hatta bir de keşif hücceti hazırlanmış. Hükümet bu hadiseyi dikkatle ele almış ve Hamza Hâmid Paşa'yı tekrar araştırmakla görevlendirmiştir. Evâil-i Rebiülevvel 1181 (Ağustos 1767) tarihli hükümde bu hususta «... keşif hücceti mefhumu üzere mezbûr Hüseyin'i França sefinesi mellahlarının katleyledikleri sahih midir? ve bu maddenin vukuu ne vechiledir? Ber-müceb-i *Ahidnâme-i hümayûn* gereği gibi teftiş ve tafahhus ve istiknâh-ı hâl edüp...» ifadesi bulunmaktadır. Burada hadisenin ne derece dikkatle araştırıldığı görülmektedir. Devlet Hamza Hâmid Paşa'ya önemli bir görev vermiştir⁵².

Mora Muhassılı Hamza Hâmid Paşa'ya gönderilmiş bulunan evâhır-ı Rebiülevvel 1181 (Ağustos 1767) tarihli hüküm Benefşe kalesinde görevli bulunan askerî kuvvetlerin yoklamalarına âittir. Benefşe kalesinin Manya eşkıyasının taarruzlarına maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Hükümden tesbit edildiğine göre bu kalenin zâbitân ve neferâtı uzun zamandır yoklanmamış ve bunlar Manya havalisinde emlâk ve arazi sahibi olmuşlar. Bu yüzden Manya eşkıyası denizden taarruzlara başlamış. Bunları takip için Derya Kapudanı Mehmed Paşa'ya emir verilmiş. Hamza Paşa'ya gönderilen hükümde, Benefşe kalesi zâbitân ve neferâtının yoklamalarının yapılması, hiç birinin himaye edilmemesi, mevcutların timarları ve esâmileri tesbit edilip *Mevcud Defterine*, olmayanların *nâ-Mevcud Defterine* yazılıp, paşanın mührüyle mühürlenip İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir⁵³.

Evasıt-ı Cemaziyelahır 1181 (Kasım 1767) tarihli hüküm Benefşe muhafazasında bulunan görevlilerin yoklanmaları için sâdır olan yukarıdaki emirle ilgilidir. Mevcutlar ve nâ-mevcutlar için düzenlenen defterlerdeki bazı aksaklıkların giderilmesi hususunda Hamza Hâmid Paşa'ya emir verilmiştir⁵⁴.

52 *MD*, 165, s. 238, h. 1.

53 *MD*, 165, s. 242, h. 1.

54 *MD*, 165, s. 293, h. 2.

Hükümetin Hamza Hâmid Paşa'nın Girit ve Mora'daki icraatından hoşnut olduğu anlaşılıyor. Peşpeşe gönderilen emirlerin her biri yerine getirilmiş olmalı ki, bazı uygunsuz hareketlerin devam etmekte olduğu Girit'te yine kendisine ihtiyaç hasıl olmuştu. İşte bu yüzden Hamza Hâmid Paşa, Mora vâililiğinden Hanya Sancağına tayin olundu. Gönderilen hükümde Hanya kalesinin de muhafızlığı emredilmektedir. Evâil-i Şevval 1181 tarihli hükümde bir gemi kiralayıp süratle Hanya'ya ulaşması ısrarla istenmektedir. Hükümden bir takım eşkiyanın hristiyan reâyâyâ zulmettiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden Hamza Hâmid Paşa'ya «...muhafaza-i kal'a ve memlekete şürû' ve kıyâm zımnında def'-i şürû'-ı eşkiyâ ve himâye ve siyânet-i ahali vü re'âyâ ve temîn ü tathîr-i hükümet ve enhâya sarf-ı vüs' u miknet ve fukarâ üzerlerine neşr-i âsâr-ı ade ü nasafet iderek tanzîm-i umûr-ı vilâyete ihtimâm ve dikkat eyleyüp mugayir-i şer'-i şerîf ve muhalif-i rızâ-yi hümâyûnum bir ferde zulm ü ta'addîden ve celb-i envâlden gayetü'l-gaye ittika ve ihtiraz eylemen bâbında» gibi katî ifadeler taşıyan bu hüküm gönderilmiştir⁵⁵.

23 Şubat 1768 de Hanya Sancağına tayin olunmuş bulunan Hamza Hâmid Paşa, evâsıt-ı Zilhicce 1181 (Mayıs 1768) de Girit vâililiğine uygun görüldü. Gönderilen hükme göre Kandiye kalesi muhafazası da Hamza Hâmid Paşa'ya havale edilmiştir. Girit vâililiğinde selefi olan Esseyyid Ahmed Paşa Eğriboz Sancağı muhafızlığına tayin edilirken, Eğriboz muhafızı Feyzullah Paşa da Hanya muhafızlığına tayin olunmuştur. Bu hükümde de reâyânın rahat ve huzuruna dikkat olunması ve Feyzullah Paşa'nın görevi başına gelinceye kadar Hanya'ya da vekâlet edilmesi emredilmektedir⁵⁶.

Kandiye muhafızı olarak Hamza Hâmid Paşa'ya ve Kandiye kadısına hitaben gönderilen evâhır-ı Safer 1182 (Temmuz 1768) ta-

55 MD, 165, s. 363, h. 2. Ayrıca bk. Vâsîf, *Tarih*, I, 306. Vâsîf tayin tarihini 4 Şevval 1181 (23 Şubat 1768) olarak vermektedir. Bu tarih kesin tayin tarihidir. *Hadîkatü'l-vüzerâ* ise (s. 9) tayin tarihini yanlış olarak sadece 1182 olarak vermektedir.

56 MD, 165, s. 399, h. 1. Hamza Hâmid Paşa'nın tayin kararının 1181 yılının son günlerinde alındığı ve tayinin ise 1182 de gerçekleştiği anlaşılıyor. Nitekim Vâsîf (*Tarih*, I, 309) bu tayini 1182 yılı başlarında zikretmektedir. Ayrıca bk. *Hadîkatü'l-vüzerâ*, 9; *Sicil-i Osmanî*, II, 255; Uzunçarşılı (399) bu tayinin yanlış olarak Hanya ile beraber olduğunu zikretmektedir.

rihli hüküm daha önce de görüldüğü gibi İstanbul'un sabun ihtiyacı ile ilgilidir. Hükümde Kandiye ve civarındaki sabunhânelerde imal edilen sabunun tüccara verilmesi ve başka yerlere gönderilmemesi hususu tenbih olunmaktadır. Sabunların vakit geçirilmenden gemilere doldurulup süratle İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir⁵⁷.

Son Tayini ve Ölümü

Hamza Hâmid Paşa'nın bundan sonra Cidde vâililiğine tayin edildiği anlaşılıyor. Onun bu görevine Habeş Eyaleti de dahil edilmiştir. Bu tayinin gerçekleştiği tarih 10 Rebiülevvel 1183 (14 Temmuz 1769) dır⁵⁸.

Cidde ve Habeş vâililiğinde pek fazla kalamayan Hamza Hâmid Paşa Zilhicce 1183 (Nisan 1770)'de hac esnasında Arafat'ta vefat etti⁵⁹. Vasiyeti üzerine Mekke'de Guraba Mezarlığına defnedilmiştir. Vefatında 70 yaşında idi. Onun vefat haberi Sadriazam İvaz-zâde Halil Paşa'nın Rikâb-ı Hümâyûna takdim ettiği telhisinden

57 MD, 165, s. 440, h. 1.

58 TSMA, E. 2919. Bu tayinle birlikte ayrıca câize ve âidât listesi hazırlanmıştır. Hamza Hâmid Paşa'nın tayin emri 9 Rebiülâhirden Hanya'ya hareket eden bir gemi ile yollanmıştır. E. 8821/1-2; Vâsıf, *Tarih*, I, 326; II, 21. Bu tayinin 16 Rebiülevvelde olduğuna dâir bk. *Hadikatü'l-vüzerâ*, 9; *Sicill-i Osmanî*, II, 255; *Halîfetü'r-rüesâ* (s. 94). Cidde'ye tayinini kendisinin istediğini yazmaktadır. XVIII. yüzyılın başından itibaren Habeş Eyaletinin Cidde ile birlikte tevcih edilmeye başlandığı, buraya özellikle mazul sadriazamların tayin edildiği ve Hamza Hâmid Paşa'nın da bunlar arasında bulunduğu dâir bk. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974, 132-133. Tayin tarihinin 16 numaralı *Tahvil Defteri*'nden naklen bir gün önce gösterildiğine dâir bk. *ayni eser*, 255. Aynı yerde kendisinden sonraki vâlinin tayini de zikredilmiştir.

59 *Sicill-i Osmanî*, II, 255; Uzunçarşılı, «Hamza Hâmid Paşa» mad., *İA*; *Halîfetü'r-rüesâ*'nın 1182 senesinde vefat ettiğine dâir haberi yanlıştır. Ayrıca Resmo'da vefat ettiğine dâir Hüseyin Ayvansarayî (*Hadikatü'l-cevâmi*, I, 102)'nin verdiği haber de yanlıştır. Vefatına tarih düşürülmüştür. (Bk. *Mecmua-i Tevârih*, 404) :

Dâne-i eşkimle yazdım rihleti târihini /
Hamza Paşa savdı nevbet mevî ile bu sâide.
(1183)

de anlaşılmaktadır⁶⁰. Bu telhise göre, Hamza Hâmid Paşa'nın Kapı Kethüdası hâcegândan Mustafa Efendi'ye kethüdalık hizmetinden dolayı 14.577 kuruş borcu olduğu, İstanbul'a gönderilmiş olan muhalefatından ödenmesi gerektiği arz olunmuştur. Nitekim Hamza Hâmid Paşa'nın ölümünden sonra muhalefatı tesbit edilerek 13 parça eşyası İstanbul'a gönderilmiştir⁶¹.

Hamza Hâmid Paşa'nın bir oğlu olup mevâlifden Mekke Mol-lası Şerif Mehmed Bey'dir. Torunu Hacı Hamdi Bey hakkında bil-gimiz yoktur⁶².

Hamza Hâmid Paşa hüsn-i hatt sahibi idi. Müstakim-zâde⁶³ onu sanatkâr bir ruha sahip olduğundan sitayişle bahseder. O sülûs ve nesih yazıyı Hattat Yusuf Efendi'den ve divânî yazıyı da Sinek Ahmed Efendi'den öğrenmiştir. Nesirde orta halli idi. Pek hayratı bulunmamaktadır. Beşiktaş'ta vaktiyle Kapudan İbrahim Ağa tarafından fevkânî olarak yapılmış bulunan Sormagir Odalar Mescidini müceddeden yaptırmıştır⁶⁴.

Sonuç olarak Hamza Hâmid Paşa iyi bir devlet adamı olarak görülmektedir. 70 yıllık ömrünün önemli bir kısmını memuriyetler arasında koşuşturmakla geçirmiştir. Onu Osmanlı Devlet ricali arasında çok görev almış olanlardan saymak mümkündür. Sada-retinden önce bulunduğu görevler ona devlet hizmetinde idarî tec-rübeler kazandırmıştı. Üç defa bulunduğu sadaret kethüdalığı hiç şüphesiz onun için büyük bir kazanç idi. Bu suretle silsile-i mera-tibe uygun olarak devlet hizmetinde adım adım yükselerek sadaret mevkiine kadar çıkmıştı. Ancak onu hizmetten alıkoyan bir kusuru lüzumundan fazla temkinli ve tedbirli oluşu idi. Hızla alınması gere-ken kararlar gecikiyor, tatbik mevkiine konulamıyordu. Bu yüzden onun zamanında devlet çarkları ağır işlemeye başlamıştı. Halbuki XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa devletleriyle olan münase-betler artmış, özellikle Prusya ile olan siyasî görüşmeler hız kazan-mıştır. Böyle bir zamanda teennî ve rehavet içindeki bir sadriaza-

60 TSMA, E. 8439.

61 TSMA, *Muhalefat Defteri*, 3228/5.

62 *Halîfetü'r-rüesâ*, 95; *Sicill-i Osmanî*, II, 255; *Nişancılar Durağı*, 182.

63 *Tuhfe-i Hattatın*, 188-189.

64 Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevami*, I, 101-102.

mın icrayı uzun zaman elinde tutabilmesi zordu. Hamza Hâmid Paşa sadaretinden sonra da değişik yerlerde görevler alarak hizmetine devam etti. Adı hiç bir rüşvet ve suiistimal dedikodusuna karışmadığı için sadaretinden sonra da yeni bir makama kolayca tayin olunmuştur.